

**ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОТЕКИ
«ІЗБОРНИК»**

Проекту електронної бібліотеки «Ізборник» (<http://litopys.kiev.ua/>) уже виповнилося десять років. Кількість користувачів ресурсу незмінно збільшується з року в рік, і загальний лічильник наближається до круглої позначки десять мільйонів відвідувачів. Неочікувано для самого упорядника з невеликої добірки текстів-першоджерел для студентів перших курсів сайт виріс у повноцінну електронну бібліотеку з сотнями найменувань літератури з української історичної тематики і українознавства загалом. Зростає кількість згадок і посилань на сайт, як мережевих, так і в друкованій науковій літературі. Фахівці зазначають, що «Ізборник» це «єдиний на сьогодні приклад українського інформаційного ресурсу, цілком присвяченого оприлюдненню писемних джерел та історії України IX–XVIII ст. включно» [1]. Сайт широко використовується в навчальному процесі [2]. Для персональних сайтів такого типу це немале досягнення [3], спрогнозувати яке на початку було неможливо. Щоб зрозуміти причини популярності такого повнотекстового спеціалізованого ресурсу, треба почати з ідей.

Дві засадничі ідеї. Хоча ідея зібраних разом в одному місці електронних текстів тепер здається самоочевидною, вона має авторство. Першим продумав концепцію і здійснив реалізацію відкритої електронної бібліотеки Майкл Харт, засновник універсальної бібліотеки «Проект Гутенберг» (<http://www.gutenberg.org/>). 1971 року він поклав початок усім сучасним збіркам електронних текстів, оцифрувавши Декларацію незалежності США. Заснування було радше символічним, бо до винайдення інтернету, яким ми його знаємо, мало пройти ще два десятиліття. Проте Майкл Харт тоді відкрив головний принцип будь-яких наступних зібрань цифрових текстів: «Це був класичний момент. [...] Я хотів зробити щось, що існувало б віки, що буде навколо нас завжди. Так що я набрав Декларацію незалежності. Як тільки я помістив Декларацію в комп'ютер, вона стала наче вірусом. Ніхто ніколи не зможе поправити її. Як тільки ви оцифруєте щось важливе, або щось цікаве, і покладете в мережу, ви не зможете підрахувати кількість копій, які будуть зроблені. Все, що може бути заведене в комп'ютер, можна відтворювати необмежену кількість разів» [4]. Відкрита універсальна електронна бібліотека Майкла Харта тепер налічує близько сорока тисяч електронних документів, переважно художніх творів західних авторів, оцифрованих добровільними помічниками по всьому світу. А можливість цього була відкрита реалізацією другої ідеї.

Це було ідеєю винахідника всесвітньої мережі Тіма Бернерса-Лі, котрий задумався: «а якби поєднати всю інформацію, що зберігається на всіх

комп'ютерах? [...] щоб створити простір, у якому все було б пов'язане з усім. [...] Це був би єдиний глобальний інформаційний простір» [5]. На початку 1990-х Бернерс-Лі розробив мову розмітки (HTML), протокол передачі гіпертексту (HTTP) і увів поняття про універсальний ідентифікатор ресурсів (URI), який однозначно кодував б кожен інформаційний об'єкт одним рядком (згодом URL). Так розпочиналася всесвітня мережа, яку можна уявити як простір, в котрому може перебувати інформація, доступна вісім за допомогою комп'ютерів. «Основоположним принципом Мережі було те, що коли хтось десь робить доступним документ, базу даних, графіку, звук чи екран, що представляє певний етап інтерактивного діалогу, то вони мають бути доступними (звичайно, з дозволу) для будь-кого на будь-якому комп'ютері і в будь-якій країні. Також має бути можливим робити посилання на інформаційні об'єкти, щоб інші могли їх знаходити. [...] Наукова спільнота віками користувалася посиланнями у паперових документах: змісти, покажчики, бібліографії і примітки – це гіпертекстові посилання. Однак у Мережі гіпертекстове посилання дає доступ до потрібного документа за лічені секунди, а не тижні телефонних переговорів і очікування доставки поштою» [6].

Три підходи до поняття електронної бібліотеки. Попри інтуїтивну зрозумілість, уявлення про електронну бібліотеку буде цілком відмінним, якщо підходити до питання з професійним навантаженням різних традиційних галузей людської діяльності.

Якщо для працівників комп'ютерної сфери, як для Харта чи Бернерса-Лі, бібліотека постає колекцією документів у тому чи тому комп'ютерному форматі, поєднанням інформаційних об'єктів, доступних користувачеві незалежно від їхнього змісту, то в той же час фахівці традиційної бібліотечної галузі підходять до питання електронних бібліотек як до очевидного розширення сфери власної професійної відповідальності за збереження й ефективне використання культурно-історичної та наукової спадщини. Директорка російського Інституту розвитку інформаційного суспільства зазначає: «В майбутньому, як і в минулому, бібліотеки по-старому оперуватимуть як в інформаційній, так і в науковій, культурній сферах. По мірі наростання потоку інформації профіль їхньої діяльності природним чином розширюватиметься, і їм все важче буде залишатися в рамках якогось одного відомства чи установи. [...] вектор розвитку сучасної бібліотечної справи спрямований в сторону кооперації й інтеграції ресурсів окремих сховищ інформації. Найефективніше це завдання розв'язується шляхом створення електронних бібліотек – розподілених інформаційних систем, що дозволяють надійно зберігати і ефективно використовувати різномірні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео тощо), доступні в зручному для користувача вигляді через глобальні мережі передачі даних» [7]. Перед озброєною новою технологією бібліотечної галуззю постає необхідність «пошуку нових підходів щодо розв'язання проблем створення сховищ інформаційних ресурсів, їх організації, методів і засобів доступу до них членів суспільства [...]

комплексного вирішення завдань правового, організаційного й технологічного характеру» [8].

Технологія не тільки відкриває можливості комп'ютерної автоматизації звичайних бібліотечних процедур зберігання видань, каталогізування, зняття копій, організацію доступу, але ставить і цілком нову проблему визначення електронного видання, видання як одиниці збереження [9]. Якщо звичайна паперова друкована книга стає потенційним об'єктом зберігання вже на етапі її публікації, коли інформація подається в стандартній незмінній фізичній формі, якій може бути присвоєний певний ідентифікаційний код (ББК, ISBN), то залишається питання, яким чином має оброблятися і зберігатися інформаційний об'єкт, доступний нині тільки за допомогою технологічних засобів, об'єкт за своєю природою змінний. З погляду веб-технології ми бачимо в браузері те, що програмним чином збирається з файлів на сервері. (Для прикладу, в «Ізборнику» одна сторінка збирається з чотирьох-п'яти файлів різного формату. Досить змінити кілька параметрів і на моніторах текст з'являтиметься в зовсім іншому вигляді.) А все ж існує щось, що змушує нас вважати, що ми маємо справу з одним об'єктом, який може стати одиницею колекції. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми і способів її розв'язання знаходиться серед провідних.

Не бракує і курйозних моментів, коли працівники бібліотечної сфери виходять на протести проти електронної книги, резонно вбачаючи в нових способах поширення інформації загрозу для своїх докомп'ютерних робочих місць [10].

Ще одну важливу сторону представляє підхід з професійного погляду видавців, або ширше, власників авторських прав, які ставляться до документів, у тому числі цифрових, як до товару. «Електронне слово не вписується в наявний ринок авторського права [...] електронне слово втілює в собі спростування природи: копію можна зберегти і при тому ще віддати комусь іншому» [11]. Інформаційний об'єкт у мережі, доступний будь-коли і з будь-якого місця вимушено змінює традиційні уявлення про роль посередників між автором і читачем. «Відкритість його, безперешкодна і нерідко безоплатна доступність до нього спричиняють втрату ним сутнісних ознак товару. А це змінює мотиваційну основу авторської праці, ставить перед суб'єктами видавничої справи багато ще не пізнаних і не осмислених проблем» [12]. З цього боку електронна бібліотека постає конкурентом, порушником звичайної комерційної схеми, новим засобом масової інформації.

Ці три підходи до електронних бібліотек уперше поєдналися в один вузол у тих аматорських зібраннях електронних текстів, які почали виникати разом з поширенням інформаційних технологій.

В Україні сприятлива ситуація, коли весь технологічний ланцюжок підготовки електронного тексту і розміщення його в мережі став широко доступний пересічним користувачам інтернету, виникла на початку 2000-х [13]. Проте мовні проблеми, повільна комп'ютеризація регіонів, брак доступних

національних програмних продуктів для користувачів мережі (пошукові сервіси, вільні сервери, пошта та под.), задали не тільки відставання українського мережевого простору від світового англомовного на багато років, а й надовго зробили його частиною російського сегмента, так званого «рунету» [14]. За відсутності кордонів можливість належати до спільноти в мережі визначається тільки однією передумовою – спільною мовою.

Підстави проекту «Ізборник». Вимушене перебування українських користувачів мережі в єдиному сегменті з російськими мало наслідком те, що з перших кроків новачки в чужому культурному середовищі потрапляли на «гарячі» теми, самою своєю присутністю викликаючи обговорення навколо мови, історії, загалом, власної ідентичності [15]. Міжнаціональні обміни люб'язностями не вибирали місць; запеклий флуд починався і при звичайних розмовах на технічні теми, і на мистецькі; ідентичнісні дискусії велися на форумах, в коментарях та гостьових книгах [16].

У сучасній гуманітаристиці вважається хорошим тоном розповідати про власні підстави, особисті обставини, які спонукали до вибору теми роботи, про позанаукові впливи, які дозволяють оцінити об'єктивність зробленого. Для автора цих рядків поштовхом до створення сайту «Ізборник» стало чітке усвідомлення того, що будь-яка участь українців у вищезгаданих ідентичнісних дискусіях буде заздалегідь не вигідною, якщо відбуватиметься в домінуючому дискурсі чужої культури, в чужій мовній картині світу, без опертя на власний простір, простір власної культури, що міг би виступати рівним і адекватним за будь-яких обставин. Бо програшність початкової позиції визначалася тим, що в кожній спільноті є загальнозрозумілі речі, хай які вони фантастичні й нераціоналізовані до кінця, стосовно котрих існує якщо не консенсус між своїми, то мовчазне розуміння їхньої важливості для підтримування спільноти. І коли такі речі кимось іншим, для кого природними є зовсім відмінні культурні коди, ставляться під сумнів, потрібна серйозна робота всіх сторін над власними основами, щоб позиції учасників дискусій були просто зрозумілі, а не ставали на перешкоді комунікації.

Подібні зіткнення не унікальні, такі проблеми переживаються чи не на всіх розломах колишніх імперій під час політичних перетворень на їхніх уламках [17]. Розбираючи проблеми кризи самоідентифікації, питання посткомуністичної трансформації сучасного суспільства в Російській Федерації, відзначаючи «розрив континуїтету і злам культурних механізмів, котрі задають картину світу, систему цінностей і орієнтирів, – механізмів, що формують сферу смисловожиттєвих позицій», російський культуролог І. Яковенко підкреслює: «Культурологам добре відома ціннісна й гносеологічна аберація, що закладається культурою у свідомість свого носія. Всяка культура створює позитивний, глибоко розроблений образ себе самої і змазаний, істотно менш позитивно забарвлений образ інших культур. При цьому образ історичної (соціальної) альтернативи формується як виразно негативний» [18]. Цілком очевидно, що в багатьох аспектах схематично зрозуміла

українська культура постає історичною альтернативою російській/радянській, і навпаки. Коротко, на рівні міфологізованих штампів, підтримуваних шкільною освітою й популярною культурою, можна згадати доведені до ідеальних уявлень протиставлення українського села і російського міста, українського безвладдя та російського державництва, українського народництва та російського дворянства [19], українського націоналізму та російського імперіалізму, приклади стереотипів можна множити. Всі ці уявлення можуть не мати жодного реального підґрунтя, але бути укорінені в тому, що називається конструюванням національної ідентичності – від романтичних спроб знайти відмінності сторічної давнини [20] до нашого часу [21]. Проявляються ці уявлення найрізноманітнішим і найнесподіванішим чином. Наприклад, у категоричному запереченні потреби активних дієприкметників, яко нехарактерних для української народної мови, або в політичних міркуваннях про свободолюбний народ, котрий не допустить авторитаризму, на противагу віковичному рабству сусідів.

Питання власної української ідентичності, відчуття загроженості її в ширшому середовищі, байдужість до національної культури з боку державних установ, спонукали тих, хто вже опанував нові технології, шукати точки докладання зусиль у всесвітній мережі по створенню власного простору, власних спільнот, де власне український дискурс не руйнувався б ще до його виникнення. І загрози, і рятування виникали з того самого джерела, адже однією з важливих «переваг інтернету є те, що він дає змогу формувати спільноти, незважаючи на географію. Якщо в людей є спільні інтереси або цілі, вони знаходять одне одного. І навпаки, люди вже не припнуті до спільнот, у яких вони народились, принаймні їхні зв'язки з цими спільнотами вже не абсолютні» [22]. Мережа відкривала широкий діапазон можливостей для всіх зацікавлених запропонувати свої рішення і в культурній сфері.

Значно пізніше, коли наприкінці першого десятиліття почали створюватися світові електронні бібліотеки, вони одна за одною повторювали провідну ідею, що лежить в основі будь-якого сучасного віртуального зібрання текстів у мережі, – захист власної культури, запобігання загрози культурній різноманітності. З цією ідеєю 2006-го виступив президент Національної бібліотеки Франції Жан-Ноель Жаннане, розпочинаючи проект Gallica (<http://gallica.bnf.fr/>) [23], на основі якої в листопаді 2008 року була відкрита всеєвропейська електронна бібліотека Europeana (<http://www.europeana.eu/>). Для «сприяння міжнародному та міжкультурному взаємопорозумінню» 2009-го року розпочала роботу «Світова цифрова бібліотека» (WDL: <http://www.wdl.org/>). Вагу оцифровування своєї культурної спадщини усвідомлюють у Польщі, де електронні бібліотеки об'єдналися тепер у «Федерацію цифрових бібліотек» (<http://fbc.pionier.net.pl/>). Маючи на меті «активний вплив на масову суспільну свідомість шляхом формування єдиного інформаційного простору» у Російській Федерації урочисто була відкрита Президентська бібліотека імені Бориса Єльцина (<http://www.prlib.ru/>). Ці формулювання головного призна-

чення, взяті з інформаційних сторінок відповідних сайтів, майже точно передають основні мотиви, що 2001-го спонукали автора до створення «Ізборника» (<http://litopys.kiev.ua/>).

Повернуся до початку 2000-х. Прикладом неправильної відповіді на загрозу ідентичності може слугувати відповідь ненависті, яку запропонував один з небагатьох тодішніх українських сайтів «Україна-Русь», розміщений на вільних серверах geocities.com [24]. Задовольняючи патріотичні настрої упорядників, побудовані в стилі іншування, такі сайти не могли задовольнити ширші потреби захисту, легітимізації й популяризації власної культури. Мені було добре зрозуміло, що необхідно знайти зовсім інший спосіб представлення української культури, розпочати проект, спрямований не стільки на доведення власного існування і оборони власної ідентичності екстремальною риторикою «для своїх», що потрібні не вторинні, реакційні тексти навздогін загрозливим викликам, а власне те, що могло б стати позитивним представленням української культури як для нас самих, так і для всього світу. На мою думку, і переконання незмінне, для цієї мети немає і не може бути нічого кращого за бібліотеку першоджерел, текстів, історичних джерел, створених у цій культурі, текстів, що вважаються належними до цієї культури, і що вони створюють смисли самого її існування. Уяву захоплювала ідея відкритої бібліотеки Майкла Харта. І мені йшлося про те, щоб створити таку електронну бібліотеку, де користувач серед текстів міг би знайти відповіді на класичне запитання Грушевського: «Хто такі українці і чого вони хочуть?»

Визначення цілей і завдань нового проекту. Отже, маючи загальне уявлення про те, що треба робити, необхідно було визначити більш реалістично, яким чином і для чого міг би слугувати проект нової електронної бібліотеки. Описані в перших параграфах три галузеві підходи до зібрань текстів у мережі поставили перші проблеми, для вирішення яких могла слугувати нова електронна бібліотека. Спершу на справу треба було поглянути з боку потреб користувача. Тобто, проект мав бути спрямований на розв'язання проблеми дослідника, бібліотечна робота котрого виглядає як відвідування бібліотечних установ, праця з каталогами, заповнення карток, очікування годинами й виконання інших малоприємних, але неусувних процедур. Читачі постійно змушені стикатися з тим, що видання мають обмежені наклади, деякі публікації давно стали бібліографічним раритетом і з якихось причин відсутні навіть у найбільших центральних бібліотеках. За українських умов, коли наклади навіть нових видань жалюгідно малі, а доступ до першоджерел обертається дедалі необхіднішим завданням, електронна публікація могла б стати чи не єдиним виходом для організації робочого місця дослідника.

Не можна було забути і про технічний вимір реалізації проекту. Саме розвиток комп'ютерних технологій відкрив шлях електронним публікаціям у всесвітній мережі. Якщо підходити з цього боку, упорядник електронної бібліотеки має власноручно повторювати основні елементи сучасного видавничого циклу, готуючи цифровий текст для розміщення на своєму ресурсі.

Проте, електронна публікація не має замінити паперову, а повинна стати її своєрідним віртуальним продовженням, що відкривало б досліднику нові можливості для роботи з матеріалом. Текстова, а також графічна інформація, розміщена в інтернеті, суттєво збільшує потенційну аудиторію видання; фактично, наклад електронної публікації стає необмеженим. Виграш користувачів од автоматизації доступу до джерел негайний. Зменшуються витрати часу на пошук та отримання необхідної інформації. Утворюються нові можливості автоматичного пошуку ключових слів в самому тексті. Завдяки системі гіперпосилань електронний текст набуває внутрішньої структури, неможливої у паперовому вигляді. Тематично структуровані масиви електронних текстів здатні створити новий вимір представлення наукових знань – електронну бібліотеку. Оскільки сучасна електронна бібліотека відкриває доступ до текстів з будь-якого комп'ютера, підключеного до всесвітньої мережі, це забезпечує існування потенційно необмеженої наукової спільноти. Також електронні бібліотеки з необхідністю повинні стати осердям новітніх технологій інтерактивної освіти.

Забігаючи наперед, через три роки пошуків, помилок і практичних спроб реалізації проекту «Ізборник», перед упорядником постала проблема перетворити наявні розробки на повноцінну наукову електронну бібліотеку: створити тематичний мережевий інформаційний ресурс, що забезпечував би збирання, збереження та розповсюдження творів української писемності та наукових досліджень з історії України. Були сформульовані завдання, які в подібних формулюваннях повторюються на багатьох світових сайтах електронних колекцій текстів:

- розміщення історичних першоджерел за публікаціями XIX–XX ст., а також досліджень з україністики;

- переведення в електронний вигляд публікацій рукописів та стародруків, збереження пам'яток української писемності;

- відкриття світовій науковій спільноті та всім зацікавленим вільного доступу до пам'яток української писемності та відповідних наукових досліджень;

- створення бібліотеки сучасної історичної літератури;

- створення інформаційного середовища для зручної роботи з текстами;

- скорочення рутинних операцій за рахунок автоматизації бібліотечного процесу;

- сприяння розвитку гуманітарної освіти в Україні;

- пропаганда української культури в світі через її найвидатніші пам'ятки писемності.

Проект орієнтувався на широке коло користувачів: наукові установи, виші та шкільні заклади, бібліотеки, а також на вчених, викладачів, учнів, усіх кого цікавить українська історія та культура. Реалізація проекту була б необхідним кроком на шляху використання сучасних інформаційних технологій в академічних та освітніх цілях. Дослідники української історії та

давньої літератури мали оодержати унікальну мережеву повнотекстову інформаційну систему.

Публікація україністики в інтернеті є тим більше важливою справою, що має доповнювати традиційні видання вже сьогодні, коли тільки незначна частина всього українського сегмента інтернету заповнюється матеріалами українською мовою.

Добір текстів і вибір формату. Спочатку треба було визначити спеціалізацію електронної бібліотеки, її провідну тему, оскільки через брак ресурсів очевидно видавалося неможливим створення універсального зібрання. Такою об'єднавчою темою мав стати історичний період IX–XVIII ст. Вибраний період, принципи збірки і культурний аспект разом поєдналися в назві «Ізборник» [25].

Добір текстів спирався на наступні принципи. Електронні публікації мають відповідати сучасному науковому рівню. Тексти в «Ізборник» відбиралися з урахуванням практичних потреб професійної наукової діяльності і вимог сучасної гуманітарної освіти. В перспективі планувалося вивести проект на такий рівень повноти електронного наповнення, коли дослідник матиме можливість використовувати електронну бібліотеку як основне джерело інформації, як перше робоче місце. Матеріали добиралися з урахуванням історичного контексту публікації з освітньою метою, тобто для кожного джерела необхідно було, по можливості, знайти супровідне дослідження.

Одним з основних принципів була максимальна повнота відтворення паперового видання. Тому важливою проблемою став вибір формату. Технологія пропонувала два напрями – графічний і текстовий. Вибір графічного формату означав досконале відтворення паперових видань, але також і суттєве збільшення розмірів бібліотеки, проблеми з організацією пошуку, зменшення мобільності текстів між усе новішими версіями операційних систем, технічні перешкоди при роботі он-лайн, для якої і мала створюватися цифрова збірка. Вибір же текстового формату означав повне відокремлення тестової інформації від паперового носія, надавав менше можливостей для відтворення давніх джерел, але задовольняв дві головні для мережевої бібліотеки умови – розмір і переносимість. Зрештою, вибір зупинився на другому; мова гіпертекстової розмітки (HTML), стандарт при роботі он-лайн, надавала додаткові можливості для упорядника організувати структурування інформаційного наповнення сайту, надавати користувачеві інструменти пошуку, дозволяла впроваджувати ієрархічну структуру електронної бібліотеки, розбивати великі видання посторінково на логічні частини.

Не менш важливим був принцип унікальності електронного видання. З самого початку упоряднику було зрозуміло, якщо електронна бібліотека «Ізборник» створюється не як універсальна, а як спеціалізована, вибіркова, то не має сенсу дублювати вже оцифровані джерела, що вже розміщені на інших сайтах, адже достатньо дати гіперпосилання. Цей принцип унікальності наповнення залишився незмінним.

Тексти і розділи. Вибір першого тексту для оцифрування був очевидний – сама тема визначила, що це має бути текст «Повісті временних літ». Історичне джерело, створене в древньому Києві, мало стати осердям проекту, підказувати подальші напрями поповнення бібліотеки і задовольняти ідеологічні потреби спільноти, задаючи вихідний пункт українського історичного нарративу. 2001 року в мережі можна було знайти тільки російські переклади. Отже, першим текстом став український переклад Іпатіївського літопису, котрому перекладач дав назву «Літопис руський» [26]. Цей текст пізніше ліг в основу розділу «Літописи» (<http://litopys.org.ua/links/inlitop.htm>), де за кілька років була зібрана колекція електронних текстів українських літописів, хронік, щоденників тощо від ПВЛ до «Історії Русів», першого твору новітньої політичної думки.

Процес оцифрування різних видань, різних редакцій ПВЛ розтягнувся на кілька років. Це було перше надзавдання проекту – надати українському користувачеві вільний доступ до всіх основних публікацій «Повісті», від перекладів шкільного рівня до професійних видань. До перекладу Л. Махновця через рік додався переклад В. Яременка [27], який подавався вже з паралельним давньокиївським текстом [28], але все ще не був задовільний з погляду можливостей, які відкривав вибраний формат бібліотеки.

Щоб мати змогу максимально точно відтворювати класичні публікації в текстовому форматі, мати можливість зберігати всі важливі букви кирилиці, а також нарядкові тильди й дашки, для сайту необхідно було розробити спеціальний шрифт *Litopys New Roman*, модифікацію стандартного поширеного шрифту *Times New Roman* [29]. Використовуючи новий шрифт, на сайті без утрати інформації (див. рис. 1) були опубліковані два класичні видання – Іпатіївський і Лаврентіївський літописи [30], які стали певним обґрунтуванням самого існування проекту «Ізборник». Цей шрифт був використаний також при оцифруванні ще кількох видань [31], але виявився надто складним у роботі як для користувачів, так і при підготовці цифрових текстів. Як альтернативу використанню спеціального шрифту на сайті були опробовані інші способи передачі кирилических символів через стандартні літери знакогенератора [32]. У подальшому тексти оцифрувалися с заміником для літери ять: Новгородський літопис [33], Галицько-Волинський літопис за Острозьким списком [34] та ін.

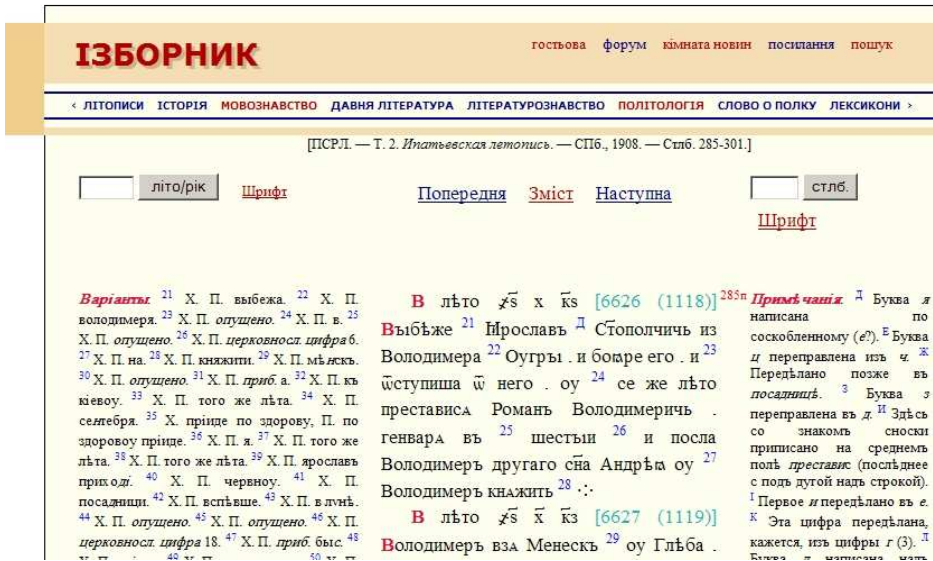

Рис. 1. Вигляд сторінки Іпатіївського літопису на сайті «Ізборник»

Найскладнішою задачею було переведення в текстовий формат публікацій староукраїнських пам'яток, в яких, окрім особливих символів, використовувалися інші способи відтворення особливостей давніх джерел: курсив, нарядкові символи, коментарі [35].

Спершу нові публікації в електронній бібліотеці розміщувалися по роках, в порядку оцифрування, але зростаючий обсяг і кілька різних напрямів поповнення збірки спонукали розбити колекцію на тематичні розділи: «Літописи», «Давня українська література», «Літературознавство», «Мовознавство», «Граматики та лексикони», «Історія», «Політологія», «Слово о полку Ігоревім».

Напрямок збирання давньої української літератури розроблявся паралельно з літописним. Уже в перші роки були оцифровані основні публікації українських пам'яток з радянських видань «Наукової думки» [36]. Були переведені в цифру твори І. Величковського, К. Зиновієва, М. Довгалевського, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди [37]. Зі значними складнощами довелося стикнутися при оцифруванні публікацій українських грамот. Після експериментів з текстовим форматом було вирішено кілька видань подати в графічній формі, що зберігали б особливості публікацій, що їх неможливо адекватно передати в тексті [38].

Зібрані разом на одному сайті тексти давньої української літератури відкривають надзвичайно корисну можливість користувачам ставити (хоч і обмежені) мовні експерименти на свого роду протокорпусі давньої і староукраїнської мови [39]. За відсутності справжніх корпусів пошук за тим чи тим словом по сайту видає потрібні посилання на давній текст і дозволяє оцінити

поширеність, значення, форми слова та под. Для зручності користувачів був складений зведений словник застарілих і маловживаних слів.

Окремим розділом розміщені староукраїнські граматики та лексикони. Тут зібрано видання І. Федоровича, граматику і словник Л. Зизанія, граматику М. Смотрицького, «Лексикон словенороський» П. Беринди [40]. Через важливість публікацій, при оцифруванні за потреби використовувався графічний формат.

Окрім публікацій джерел, для того, щоб електронна бібліотека виконувала своє призначення, кожне джерело в ідеалі мало супроводжуватися довідковою літературою, дослідженнями відповідного періоду, науковими працями. Розділи «Історія», «Літературознавство» і «Мовознавство» були продумані для задоволення цієї потреби. Тут розміщено класичні історичні й літературознавчі роботи М. Грушевського [41], Д. Чижевського, І. Огієнка, Ю. Шевельова, В. Русанівського, В. Німчука. Виконуючи завдання проекту, особливу увагу приділено працям з культурології ті історії української мови.

У свій розділ були виділені тексти і переклади «Слова о полку Ігоревім». Тут зібрано: перші публікації «Слова», Катерининську копію XVIII ст., українські переклади та переспіви [42].

Варто згадати, що від самої появи в мережі «Ізборника» у відгуках, серед згадок про сайт в обговореннях, поставало питання належності текстів саме до української культури. Яким чином ми сьогодні маємо можливість прослідкувати континуїтет од найдавніших пам'яток до сучасності, якщо існують очевидні розриви історичної традиції, мовного коду? Яким чином культурно-історичний процес окреслюється як український, якщо навіть сучасна національна назва усталилася якихось півтораєста років тому? Для відповіді на ці питання збирався тематичний розділ «Політологія», де читачеві пропонуються новітні концепції нації, націоналізму, державності, що представлені роботами Г. Касьянова, Р. Шпорлюка та інших авторів [43]. Таким чином давня історія в бібліотеці змикається з сучасною.

Проект віртуальних Шевченківських читань. Центральною постаттю української культури є Тарас Григорович Шевченко. І цілком очевидно, що будь-якій історичній українській бібліотеці, де звертається увага на теми культури, неможливо не віддати данину Кобзареві.

Розділ «Тарас Григорович Шевченко» [44] в «Ізборнику» незвичайний. Він був створений останнім, але тексти, призначені для розміщення в ньому, з'являлися не одразу. Для того, щоб якомога ширше охопити період, був здійснений унікальний в українській мережі експеримент. В окремому проєкті «Віртуальних Шевченківських читань» (<http://ua-kobzar.livejournal.com/>) в щоденному режимі на тлі життєвого шляху Тараса Шевченка в хронологічному порядку розгорталася величезна панорама українського національного відродження першої половини XIX ст. Оцифровані тексти публікувалися фрагментами день за днем у спільноті, а після того і в розділі сайту [45].

Технічна історія. Перші сайти проекту були фізично розміщені на вільних серверах. 21 серпня 2001 р. адресою сайту став litopys.freeservers.com [46]. Уже до кінця року кількість відвідувачів зросла в середньому до сотні за день. Хоча більшість з них заходили з України, котра тоді відставала в інформатизації і розвитку мережі, значний відсоток відвідувачів ішов з Російської Федерації. Ця обставина підштовхнула до відкриття дзеркала на російських вільних серверах Narod.ru – 4 січня 2002 р. був створений сайт «Ізборник-2002» (litopys.narod.ru). Через ненадійність цих серверів у червні 2002 р. була зареєстрована адреса litopys.kiev.ua, котра з того часу стала слугувати переадресацією на головний сайт, але сама без фізичного представлення.

До початку 2003-го року на сайтах було зібрано понад 100 Мб текстової інформації, середня кількість відвідувачів збільшилися до п'яти сотень за день. Ці обставини змусили відкрити продовження «Ізборник-2003» за другою тимчасовою адресою izbornyk.narod.ru. (Усі сайти на вільних серверах на даний момент закриті [47]).

На свій перший хостинг з постійною адресою litopys.org.ua сайт перейшов 1 жовтня 2003 р. [48]. Незмінне збільшення кількості відвідувачів [49] і недостатня потужність сервера головного дзеркала згодом була розв'язана за допомогою нового допоміжного сайту, який був відкритий 25 жовтня 2008 р. за адресою izbornyk.org.ua. Сьогодні два дзеркала (litopys.org.ua та izbornyk.org.ua) ідентичні, а відрізняються тільки оформленням головної сторінки.

Навздогін web 2.0. Із самого початку «Ізборник» був задуманий як статичний проект, коли відвідувач відокремлений од бібліотечного ресурсу і виступає користувачем готової пропозиції. Ця статичність, незмінність матеріалів, передбачається самим призначенням бібліотеки. Але прагнення зробити сайт зручнішим і відкритішим, намагання надати якомога ширші можливості для зворотнього зв'язку та хоч помірної участі, спонукали створити «Книгу скарг і пропозицій» (<http://litopys.org/guestbook/>), в якій відвідувачі мають можливість залишати свої оцінки проекту. Також 2004 року був відкритий форум «Кімната обговорень» (<http://forum.izbornyk.org.ua/>). З самого початку засобами Google був настроєний внутрішній пошук, який замінює розлогу каталогізацію ресурсу. (Додатково, на дзеркалі izbornyk.org.ua віднедавна працює свій внутрішній пошук, наданий хостингом.).

Надзвичайно корисним інструментом для покращення вмісту бібліотеки стала запущена у вересні 2006 року система сповіщення про помилки набору мишкою та клавішами Ctrl+Enter. За допомогою активних відвідувачів сайту за кілька років були виявлені і виправлені сотні помилок оцифрування, багато з яких були типовими, що дозволяло знаходити їх в усіх текстах сайту. Все нові виправлення надходять кожного дня, що дозволяє безперервно підтягувати якість ресурсу.

Для заохочення користувачів на сайті було відкрите опитування «Видатні українці». Голосування, в якому взяли участь кілька тисяч відвідувачів, проводилося в два етапи на протязі двох років (2008–2011) [50].

Статистика. В «Ізборнику» нині зібрано близько 300 публікацій та документів [51] у понад 12 тис. файлів загальним обсягом понад 600 Мб. Кожен день сайти проекту відвідують у середньорічному розрізі 5–6 тис. унікальних користувачів, які в середньому переглядають по 3–4 сторінки [52]. 5 липня 2007 р. на головний сайт зайшов мільйонний відвідувач, до початку вересня 2011 року дзеркало litorpys.org.ua відвідали загалом п'ять мільйонів, а дзеркало izbornyk.org.ua понад один мільйон користувачів. Сьогодні, у липні 2012 року, сукупна кількість сягає вже майже 10 млн. Найбільша відвідуваність була зафіксована 29 лютого 2012 р. – понад 18 тис. відвідувачів за один день. Поточний «індекс цитування» в каталозі «Яндекса» у дзеркала litorpys.org.ua – 750, izbornyk.org.ua – 160.

Моніторинг статистики дозволяє зробити висновок, що аудиторія сайту майже наполовину складається з учнів та студентів; це було певно підтверджено під час карантину [53] та сезонного зменшення відвідуваності під час канікул. Активне використання «Ізборника» в навчальному процесі допомагає головному дзеркалу сайту потрапляти до рейтингів InMind [54].

Найчастіші пошукові запити, які приводять читачів на сайт: український алфавіт, гайдамаки, історія української культури, українська мова, сон шевченко, етимологічний словник, слово про похід ігорів/слово о полку ігоревім, функції мови, мені тринадцятий минало, історія України, ізборник.

Найпопулярнішими сторінками є тексти енциклопедії «Українська мова», твори Т. Шевченка, «Історія України-Русі» М. Грушевського, збірки з історії української культури, «Слово о полку Ігоревім».

Географія користувачів сайту представлена майже всіма країнами світу, де є доступ до інтернету. Сьогодні «Ізборник» уже відвідували із 184 країн од України до Уганди. Найбільше користувачів приходили з України (86%), Російської Федерації (5%), Польщі (0,8%), США (0,7%), Білорусі (0,5%), Німеччини (0,5%), Литви (0,2%).

Замість підсумків. Якщо в різних пошукових системах сьогодні набирати запити «історія України», «українська мова» та под., то серед перших результатів напевно знайдуться посилання на «Ізборник». Тексти, підготовлені для проекту, широко розходяться по мережі, часто без жодних посилань. Українську історичну мережу годі уявити без цього ресурсу. Проте відзначати успіх і будувати на здобутках нові плани заважає тверезе усвідомлення того, що час індивідуальних аматорських проектів у мережі минає. Що вікно потреби в таких сайтах, яке відкрилося з розвитком технології в 90-і, нині, на початку 2010-х, уже не виглядає настільки широко прочиненим. На поле мережевих бібліотечних ініціатив вийшли професійні комерційні й підтримані освітніми та державними бюджетами проекти, які повною мірою використовують сучасні досягнення і спираються на описані вище три підходи до створення електронних бібліотек. Немає сумніву, що при нормальному і вельми бажаному для суспільства розвитку подій специфічна користувачька ніша, в якій ці роки щасливо перебував «Ізборник», невдовзі

зникне в заздалегідь нерівній конкуренції з усе потужнішими пропозиціями з боку різних українських та світових інституцій. Спостерігаючи революцію в мобільних комп'ютерних приладах, бурхливий розвиток ринку електронних видань, усе зростаючу увагу до оцифрування колекцій з боку великих традиційних бібліотек, загальну зміну ставлення користувачів до електронних текстів, од чогось допоміжного й екзотичного до звичного, ба навіть єдиного способу одержання інформації, можна з певністю очікувати, що цей ресурс з оцифрованими історичними джерелами невдовзі залишиться тільки предметом археографічного опису, перетвориться на пам'ятку доби. Дивлячись сьогодні в ретроспективі на розвиток своєї повнотекстової електронної бібліотеки «Ізборник», хочу тільки сподіватися, що весь цей час за тимчасової відсутності інших пропозицій вона гідно виконувала своє призначення.

1. Папакін Г.В. Сучасна українська інтернет-археографія: основні форми та джерела електронних публікацій. – Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 156–158. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2010/5/10.pdf>. Особливо підкреслюється, що в «Ізборнику» «вперше у всесвітній мережі розміщено такий значний і відносно цілісний масив наративних джерел з історії України». – Там же. – С. 157.

2. Сотні посилань на сторінки сайту знаходить «Google Академія». Див., наприклад: Ковальова Н.А. Особливості використання електронних ресурсів з історії України в самостійній роботі студентів технічних ВНЗ / Гуманітарна складова вищої освіти: проблеми та перспективи. Статті та тези: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (14–15 квітня 2011 р., м. Харків). – Х., 2011. – С. 44–49.

3. Середня тривалість «життя» веб-сторінки 2000 року оцінювалася в 44 дні (див. Lucy Küng, Robert G. Picard, Ruth Towse. The Internet and the Mass Media. – 2008. – Р. 71. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=0As0q-LHNOEC>). Засновник сайту «Internet Archive» (<http://archive.org/>) Брюстер Кейл (Brewster Kahle) 2003-го року оцінив існування пересічного сайту в 100 днів, додавши: «Не діло так порядкувати культурою» (Rick Weiss. On the Web, Research Work Proves Ephemeral // Washington Post. – 2003. – 24 Nov – Р. A08). За дослідженням «RUMетрика», проведеним у російському сегменті мережі 2008 року, 75% сайтів існують менше чотирьох років. – Електронний ресурс: <http://rumetrika.rambler.ru/print/review/3621>.

4. Інтерв'ю Майкла Харта в кн.: Nicholas G. Tomaiuolo. The Web Library: Building a World Class Personal Library with Free Web Resources. – 2004. – Р. 221–233. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=Ri0hoL0MIqgC>.

5. Тім Бернерс-Лі. Заснування Павутини: з чого починалася і до чого прийде Всесвітня мережа. – К., 2007. – С. 12–13.

6. Там же. – С. 38–39.

7. Ершова Т.В. Информационное общество и библиотека / Общество и книга: от Гутенберга до Интернета. – М., 2001. – С. 270–271.

8. Павлуша І.А. Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів // Бібліотечний вісник – 2000. – № 2. – С. 16–19. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2000/00riapff.htm>. Особливою проблемою постає бібліотечний опис електронних ресурсів (Антоненко І., Баркова О. Електронні ресурси як

об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення // *Бібліотечний вісник*. – 2004. – № 2. – С. 11–22. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2004/04aiptfz.html>), зокрема, проблема охоплення сучасних електронних джерел (*Ковальова А.* Електронні джерела у студіях з новітньої історії: досвід України та США // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К.: Інститут історії України, 2010. – Вип. 16. – С. 94–110. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Sid/2010_16/10.pdf).

9. *Казаків В.Г., Майстрович Т.В.* Електронний документ как объект библиотечного дела: постановка проблемы // *Электронные библиотеки [Электронный ресурс]*. – 2003. – Т. 6. – Вып. 4. – Режим доступа: <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2003/part4/KM>. – Название с экрана.

10. *Юлія Журавльова.* Харківські бібліотекарі агітують молодь читати звичайні, а не електронні книжки / «Радіо Свобода» [Електронний ресурс]. – 2009. – 9 лип. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1772808.html>. – Назва з екрану.

11. *Річард Ленем.* Електронне слово: демократія, технологія та мистецтво. – К., 2005. – С. 42–43. Ленем ставить питання, як електронний текст трансформує структуру сучасної комунікації, створює новий простір написаного, новий простір освіти, штовхає до переосмислення того, що таке гуманітарні науки.

12. *Теремко В.* Стратегічні випробування електронною книжністю // *Вісник Книжкової палати*. – 2011. – № 4. – С. 10–14.

13. Серед багатьох приватних українських ініціатив, які розпочиналися наприкінці 1990-х – початку 2000-х варто згадати такі проекти: «Поетика» (<http://poetry.uazone.net/>), «Українська спілка» (<http://spilka.uaweb.org/>), «Джерело» (<http://ukrlib.com/>), «Бібліотека української літератури» (<http://www.ukrlib.com.ua/>), «AeLib» (відновлена адреса <http://ae-lib.org.ua/>).

14. Мовні уподобання українських користувачів можна приблизно оцінити за допомогою статистики блогосфери, особистих щоденників у мережі. За дослідженням компанії «Яндекс», яка має підрозділ в Україні: «сьогодні українськими інтернет-користувачами зареєстровано понад 1,1 млн. блогів. [...] 80 тисяч блогерів пишуть пости українською мовою». Див.: *Комсомольская правда в Украине [Електронний ресурс]*. – 2011. – 19 лист. – Режим доступу: <http://kp.ua/daily/191111/311836/>. Така оцінка 7-8% україномовних користувачів «уанету» залишається незмінною кілька років. Як свідчить зібрана статистика кількох сайтів «Ізборника», тільки 8,4% відвідувачів мають у налаштуваннях своїх браузерів установлену українську мову, тоді як 85,4% встановили російську.

15. Мало того, дискусії навколо ідентичності після імперії велися і ведуться всередині пострадянських країн. Див.: *Ola Hnatiuk.* *Pożegnanie z imperium: ukraińskie dyskusje o tożsamości*. – Lublin, 2003. (Український переклад, на жаль, був надрукований з систематичними орфографічними помилками, свідомо впроваджуваними у свої видання в-вом «Критика».) *Эмиль Паин.* *Между империей и нацией: модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России*. – М., 2004.

16. І досі питання прийоменників легко викликає те, що на початку 2010-х одержало іронічну назву «хохлосрач», тобто віртуальне перекидування національними образами, переважно російською мовою.

17. На прикладі посткомуністичних країн Роджерз Брубейкер запропонував модель «вітчизняного націоналізму» колишніх метрополій та «національного націоналізму» колишніх провінцій. Це модель зіткнення культур у трикутнику «колишня метрополія-колишня провінція-національна меншина» добре описує підстави ідентичнісних дискусій. *Брубейкер Р.* Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі. – Львів, 2006.

18. *Яковенко И.Г.* Риски социальной трансформации российского общества: культурологический аспект. – М., 2006. – С. 100.

19. Як приклад традиційного зіткнення культур, наведу одну, досконалу в своєму роді цитату з пересічного російсько-українського діалогу: «[...] сопоставление двух первых звезд двух литератур весьма знаковое. Столбовой дворянин с XIII века Пушкин, потомок боярина Радши, и, прости господи, Тарас-свинопас. Каждому – свое». – Коментар 20 липня 2012 р. в спільноті <http://ua-by-ru.livejournal.com/1837774.html?thread=29195982#29195982>. Цікаво відмітити, що зіткнення народництва і аристократизму, позитивного і негативного їх сприйняття, що залежить од культурної належності, трапляється ще з часів, коли кріпосники дорікали Шевченкові «низьким» походженням. «Дайте какое хотите воспитание мужику, он будет учен, даже умен и образован; но найдете ли вы в нем ту деликатность чувств, которая присуща дворянству? – И не ищите!» (*П. Мартос.* Эпизоды из жизни Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/vestnizr04.htm>).

20. *Володимир Антонович.* Три національні типи народні / *Антонович В.Б.* Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>

21. Див. розділ «Політологія» на сайті «Ізборник». – <http://litopys.org.ua/links/inpolit.htm>. Зокрема: *Касьянов Г.В.* Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>.

22. *Естер Дайсон.* Життя за доби інтернету. Release 2.1. – К., 2002. – С. 45.

23. 2005 року, через півроку після запуску компанією Google грандіозного проекту Google Print (тепер Books Google), Ж.-Н. Жаннане висловив думку, що такий англомовний проект загрожує європейській культурній різноманітності і закликав Європейський Союз терміново вжити відповідних заходів з оцифрування своєї культурної спадщини. *Jean-Noël Jeanneney.* Quand Google défie l'Europe : plaidoyer pour un sursaut / Ed. Fayard, coll. – Paris, 2005. Див. обговорення: *David Bearman.* Jean-Noël Jeanneney's Critique of Google: Private Sector Book Digitization and Digital Library Policy [Електронний ресурс] / *D-Lib Magazine.* – December 2006. – Vol. 12. – N. 12. – Режим доступу: <http://www.dlib.org/dlib/december06/bearman/12bearman.html>.

24. Сайт geocities.com був закритий у жовтні 2009, а разом з ним зникло багато аматорських проєктів. Проте одне з дзеркал сайту пережило це десятиліття: «Історична хрестоматія Українarus». – Режим доступу: http://www.reocities.com/ua_ukraine/ukrainarus.html. – Назва з екрану.

25. Ізборниками називалися пам'ятки давньокиївської книжності, збірки текстів різного походження, перекладні, енциклопедичні й морального змісту.

26. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

27. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер., комент. В. Яременка. – К., 1990. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>.

28. На початку 2000-х років у стандартних кириличних шрифтових гарнітурах ще не було найнеобхідніших символів, хоча місце для них у таблиці юнікодів було вже передбачене. Навіть для передачі ятя довелося використовувати заміну – сербську літеру Ъ. (У той час багато сайтів вимушено намагалися передавати ять ще великими ерами.)

29. Шрифт Litopys New Roman [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shryft/sh.htm>. Цей шрифт призначався тільки для екранного відтворення відповідних символів в проєкті «Ізборник», але несподівано набув поширеності і в паперових публікаціях. Наприклад, його згадують в зауваженнях авторам на перших сторінках «Українського історичного журналу», користуються в журналі «Рутеніка» та ін.

30. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т. I: Лаврентьевская летопись. – Л., 1926–28. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr.htm>; ПСРЛ. – Т. II: Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat.htm>. Хоча тексти були розміщені у відкритому доступі вже наприкінці 2002 року, постійне виправлення помилок набору розтягнулося ще на кілька років. 2005-го до електронних публікацій текстів були додані програмні функції переходу на потрібний рік, сторінку чи стовпчик. До видання були складені українські покажчики: Іменний та географічний покажчики до Іпатіївського літопису [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipatdod10.htm>.

31. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / Склав та Підготував до друку проф. С. Юшков. – К., 1935. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm>; *Бугославський С.* Україно-руські пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. – К., 1928. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/buhos/bu.htm>; *Летопись Густынского монастыря // ЧОИДР.* – 1848. – №8. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gustmon/gusm.htm>

32. Окрім заміненого ятя (на сербську Ъ), часто була потреба використовувати грецькі омегу (Ω ω) та тету (Θ θ), для кириличних омеги і фіти, іноді доводилося передавати юси через зменшені на кілька пунктів літери А і Ж. Див. приклад відтворення: *Зіновійв Климентій.* Вірші. Приповісті посполиті. – К., 1971. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm>.

33. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/novglet/novg.htm>.

34. Галицько-Волинський літопис за Острозьким (Хлебниковським) списком [Електронний ресурс]. – К., 2005. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr/galvxeleb.htm>. Спершу для сайту було оцифроване київське видання 2002-го року, але його довелося зняти через незгоду одного з авторів з вільним розміщенням у мережі. Текст був наново підготовлений за факсимільним виданням.

35. Наприклад: *Ульяновський В.І., Яковенко Н.М.* Київський літопис першої чверті XVII ст. // Український історичний журнал 1989, №2. – С. 107–120; 1989; № 5. – С. 103–114. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kyl/ky1.htm>; *Софонович Ф.* Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/sofon/sof.htm>.

36. Українська література XIV–XVI ст. – К., 1988. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old14_16/old14.htm; Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К., 1987. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/old17/old17.htm>; Українська література XVIII ст. Поетичні твори,

драматичні твори, прозові твори. – К., 1983. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/old18/old18.htm>; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. – К., 1978; Українська поезія. Середина XVII ст. – К., 1992. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto.htm>; Хрестоматія давньої української літератури: (До кінця XVIII ст.) / Упоряд. О.І. Білецький. 3-є вид. – К., 1967. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo.htm>.

37. Див. розділ «Давня українська література». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inoldlit.htm>

38. У перші роки існування проекту «Ізборник» обсяг файлів мав критичне значення, треба було зважати на вільне місце на серверах, а також на трафік. У текстовому форматі: Грамоти XIV ст. – К., 1974. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gramxiv/grb.htm>; у форматі djvu: Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/rozov_gramoty_xiv_xv.htm; Українські грамоти XV ст. – К., 1965. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/gramoty_xv.htm; Волинські грамоти XVI ст. – К., 1995. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/gramoty_volyn_xvi.htm/

39. Див.: Что такое Корпус? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruscorpora.ru/corpora-intro.html>. – Назва з екрану.

40. Розділ «Староукраїнські граматики та лексикони». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inlex.htm>.

41. Електронний текст «Історії України-Русі» в десяти томах підготував Олександр Усинський.

42. Розділ «Слово о полку Ігоревім». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inslovo.htm>. Слово о плъку Игоревѣ та його поетичні переклади і переспіви. – К., 1967. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl.htm/>

43. Розділ «Політологія». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inpolit.htm>.

44. Розділ «Тарас Григорович Шевченко». – Режим доступу: http://litopys.org.ua/links/taras_shevchenko.htm. Тут розміщено повне зібрання творів і художніх творів Шевченка, спогади про нього, документи, матеріали, листування тощо.

45. Спільнота ua-kobzar велася щоденно з 9 березня 2007 р. по 11 травня 2010 р. Із зсувом у 150 років щоденно публікувався «Журнал» Шевченка. – Див. збірку посилань: <http://ua-kobzar.livejournal.com/786596.html>. По завершенню стрічки повні тексти були розміщені в «Ізборнику».

46. Сайт litopys.freesevers.com став першою тимчасовою фізичною адресою проекту, починаючи з серпня 2001 року до середини 2002-го. Адреса була повністю закрита в листопаді 2003 р., коли головне дзеркало переїхало на постійну адресу litopys.org.ua.

47. Поповнення тимчасових сайтів litopys.narod.ru та izbornuk.narod.ru припинилося в квітні 2004 року. Адреси повністю закриті в жовтні 2008 року, коли їм на заміну було створене повне дзеркало izbornuk.org.ua.

48. Значну допомогу «Ізборнику» надав Валентин Соломко, автор проектів «Весна» і «Словник» (див.: <http://pere.org.ua/>): він зареєстрував адресу і півроку виділяв місце для розміщення головного сайту на своєму сервері.

49. Кількість унікальних хостів на головному дзеркалі по роках: 2002 р. – 9,9 тис., 2003 – 53 тис., 2004 – 91 тис., 2005 – 224 тис., 2006 – 325 тис., 2007 – 465 тис., 2008 – 787 тис., 2009 – 1,04 млн., 2010 – 1,42 млн., 2011 – 1,51 млн. На допоміжному:

2003 – 30 тис., 2004 – 45 тис., 2005 – 41 тис., 2006 – 55 тис., 2007 – 90 тис., 2008 – 77 тис., 2009 – 289 тис., 2010 – 356 тис., 2011 – 497 тис.

50. Результати опитування «Видатні українці» на сайті: 1. Т. Шевченко (1074 голосів), 2. Б. Хмельницький (729), 3. Ярослав Мудрий (680), 4. І. Франко (651), 5. Леся Українка (625), 6. Г. Сковорода (588), 7. С. Бандера (581), 8. О. Довженко (537), 9. І. Мазепа (514), 10. М. Амосов (456), 11. І. Котляревський (445), 12. М. Грушевський (443), 13. В. Стус (437), 14. М. Гоголь (357), 15. Лесь Курбас (257). – Див.: <http://izbornyk.org.ua/files/opyt/vydukcropyt.htm>.

51. Див. неповний бібліографічний покажчик текстів, розміщених в «Ізборнику»: <http://izbornyk.org.ua/links/bibliografy.htm>

52. Статистика сайтів збирається трьома службами: Spylog, Alpha Counter та Google Analytic. Графіки див.: <http://litopys.org.ua/stat/gruden2011.htm>

53. Див.: <http://maksymus.livejournal.com/89427.html>

54. Головне дзеркало litopys.org.ua в рейтингу українських сайтів InMind: травень 2012 р. – позиція за відвідуваністю 2091 / за охопленням аудиторії 2041; квітень 2012 р. – 1979 / 1292; березень 2012 р. – 1819 / 1497. Див.: Найвідвідуваніші сайти у травні 2012 року за даними InMind / Телекритика [Електронний ресурс]. – 2012. – 22 чер. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/ratings/2012-06-22/72808>. Зменшення позиції в травні пояснюється достроковим закінченням навчального року, зв'язаним з проведенням Євро-2012.